

تحلیل فقهی - اقتصادی ربا

در وام‌های مصرفی و وام‌های سرمایه‌گذاری

و کاستی‌های فقه متداول در کشف احکام مشارع

دکتر بیژن بیدآباد و
عبدالرضا هر سینی

اشاره

در بخش‌های قبلی این مقاله، پس از توصیف و تحلیل ربا و بهره از لحاظ فقهی و اقتصادی، به شرح مختصری در باب منابع اساسی استنباط احکام رسیدیم و یادآور شدیم که روش شناسی یا متدولوژی استنباط احکام فقهی در شکل موجود خود، نمی‌تواند در طبقه بندی روش‌شناسی علمی قرار گیرد، زیرا متدولوژی و روشی علمی است که در مورد یک مسأله خاص در شرایط مساوی به نتیجه یکسان برسد، در حالیکه بررسی و مقایسه فتاوی مختلف نشان می‌دهد که این ویژگی در احکام فقهی وجود ندارد و در نتیجه، روش استنباط احکام فقهی به شیوه فعلی، نیازمند بازنگری است.

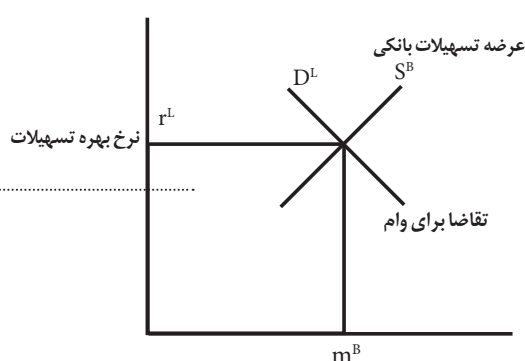
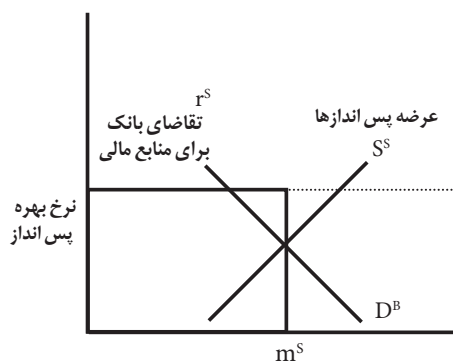
اینک به آخرین بخش از مقاله، یعنی حکمت اقتصادی ربا می‌پردازیم تا شرایط اخذ بهره از سوی بانک‌ها روشن شود.

بانک و اقتصاد

بهینه و حداکثر کردن سود می‌نمایند، بخش واسطه‌گری مالی به صورت یک بخش مستقل در اقتصاد فعال می‌شود و تفاوت‌هایی که در سمت تقاضای منابع با عرضه منابع در نرخ بهره استفاده از منابع توسط بانک‌ها ایجاد می‌شود، نوسان در بازارهای مالی را ایجاد می‌کند. از طرفی، چون قراردادهای پرداخت و دریافت وام همگی مدت‌دار هستند، لذا زمانی طول می‌کشد تا در صورت تغییر در عرضه یا تقاضای منابع پس‌اندازی و پایین آمدن نرخ بهره، این اثرات به بخش عرضه و تقاضای تسهیلات منتقل شوند. بدیهی است که این تأخیر، باعث ایجاد نوسان مداوم در بازارهای مالی می‌شود. این بحث در نمودار زیر نشان داده شده است:

حکمت اقتصادی ربا

در باب حکمت اقتصادی تحریم ربا، باید یادآور شویم که به طور کلی، بسیاری از نوسانات اقتصادی که در بخش حقیقی اقتصاد ملاحظه می‌شوند، منشعب از نوسانات موجود در بازارهای پولی هستند. درباره این موضوع در اقتصاد بررسی‌های زیادی انجام شده و این بحث از واضحات نظریات پولی در اقتصاد می‌باشد. چنانچه موجات بخش پولی در اقتصاد تسکین یابد، بسیاری از نوسانات بخش حقیقی اقتصاد به سوی تثبیت می‌گراید. عمده‌ترین اثر حذف ربا، همانا اتصال مستقیم بخش حقیقی اقتصاد به بخش پس‌انداز می‌باشد. همانطور که قبلاً ذکر گردید، وقتی که بانک‌ها اقدام به رفتار

تأخیر تنظیم شود، پس:

$$m_{t+1}^s = f(m_t^B) \quad (10)$$

با جایگزینی (۸) و (۹) و (۱۰) خواهیم داشت:

$$r_t^s = r^s(f(m_{t-1}^B)) = r^s(f(r^{L-1}(r_{t-1}^L))) \quad (11)$$

به عبارت دیگر، نرخ بهره در بازار سپرده‌ها، تابع نرخ بهره در بازار تسهیلات در دوره قبل خواهد بود. این تعدیل هنگامی کامل می‌شود که برگشت این مسیر نیز در دوره‌های بعدی وجود داشته باشد، یعنی نرخ بهره در بازار تسهیلات، خود تابع نرخ بهره در بازار سپرده‌ها در دوره قبل باشد، یعنی:

$$m_{t+1}^B = g(m_t^s) \quad (12)$$

S^B عرضه وام توسط بانک
 S^S عرضه منابع توسط صاحبان سپرده‌ها
 D^L تقاضای منابع توسط متقاضیان تسهیلات اعتباری
 D^B تقاضای بانک برای منابع مالی
 r^S نرخ بهره پس انداز
 r^L نرخ بهره تسهیلات
 m^S مقدار پس انداز
 m^B مقدار تسهیلات
 R^B درآمد بانک
 درآمد بانک در زمان t برابر است با:

$$R_t^B = m_t^B r_t^L - m_t^S r_t^S \quad (1)$$

در زمان تعادل خواهیم داشت:

$$m_t^B = D_t^L = S_t^B \quad (2)$$

$$m_t^S = D_t^B = S_t^S \quad (3)$$

حال شرایط جدیدی را در نظر می‌گیریم که تقاضا برای تسهیلات کم می‌شود. در این حالت D_t^L به سمت چپ به D_{t+1}^L تغییر مکان می‌دهد. در تعادل جدید:

$$r_{t+1}^L < r_t^L \quad (4)$$

خواهد بود اگر درآمد بانک منفی شود، یعنی:

$$R_{t+1}^L = m_{t+1}^B r_{t+1}^L - m_{t+1}^S r_t^S < 0 \quad (5)$$

نتیجتاً با توجه به قراردادهای مدت‌دار استقراری بانک عملاً در طول دوره $t+1$ اجباراً بایست از منابع دیگر خود جبران زیان نماید تا در دوره بعد این جبران زیان را با جابجایی منحنی D^B به سمت چپ بپوشاند، یعنی:

$$r_{t+2}^S < r_{t+1}^L \quad (6)$$

$$R_{t+2}^B = m_{t+1}^B r_{t+1}^L - m_{t+2}^S r_{t+2}^S < 0 \quad (7)$$

با تعمیم این قضیه، به وضوح مشاهده می‌کنیم که هرگاه تکانی در سمت عرضه منابع پس اندازی و یا تقاضا برای تسهیلات اتفاق بیفتد، به دلیل مدت‌دار بودن قراردادهای این تکان به سرعت به بازار دیگر منتقل می‌شود و نوسانات به صورت متناوب از این دو بازار به یکدیگر منتقل شده و بازارهای متصل به این دو در نوسان دائمی قرار می‌دهد. با بررسی علامت سه معادله (۱) و (۵) و (۷) به وضوح مشخص می‌شود که رفتار R^B در زمان‌های مختلف نوسانی می‌باشد. این نوسان است که به سایر بخش‌های حقیقی اقتصاد سرایت می‌کند. رفتار در دو بازاری که نمودار آن در صفحات قبل مشاهده شد، می‌تواند براساس الگوهای تار عنکبوتی ترسیم شود که نوسانات مختلفی را بر حسب شیب منحنی‌های عرضه و تقاضا در نقاط مختلف منحنی‌ها خواهند داشت.

نرخ بهره در دو بازار مزبور به شکل زیر خواهد بود:

$$r_t^S < r^S (m_t^B) \quad (8)$$

$$r_t^L < r^L (m_t^B) \quad (9)$$

اگر براساس فروض فوق، رابطه منابع دو بازار با یک دوره

چنانچه موجات بخش پولی در اقتصاد تسکین یابد، بسیاری از نوسانات بخش حقیقی اقتصاد به سوی تثبیت می‌گراید.

عمده‌ترین اثر حذف
 ربا، همانا اتصال
 مستقیم بخش
 حقیقی اقتصاد به
 بخش پس انداز
 می‌باشد.

از جایگزینی (۱۰) در (۱۲) خواهیم داشت:

$$m_{t+1}^B = g (f(m_{t-1}^B)) \quad (13)$$

این معادله یک معادله تفاضلی مرتبه دوم است و از خواص این نوع معادلات آن است که به راحتی می‌توانند در طول زمان نوسان داشته باشند. این موضوع در مورد نرخ‌های بهره نیز صادق است. همچنین با جایگزینی (۱۲) در (۱۰) داریم:

$$m_{t+1}^S = f (g(m_{t-1}^S)) \quad (14)$$

این معادله نیز همانند قبلی می‌تواند کاملاً نوسانی باشد. با جایگزینی (۱۲) در (۹) خواهیم داشت:

$$r_t^L = r^L (g(m_{t-1}^S)) = r^L (g(r^{S-1}(r_{t-1}^L))) \quad (15)$$

نتیجه‌گیری

پس به طور خلاصه می‌توان اذعان داشت که با توجه به کلیه موارد بحث شده در این مقاله، جهت‌گیری تشریحی شارع به ایجاد ثبات در بازارهای حقیقی اقتصاد با حذف بازارهای موج‌پولی از طریق تحریم ربا بوده است. چنانچه نتیجه‌گیری را بپذیریم، به این موضوع برمی‌گردیم که اگر بانک به عنوان یک نهاد، اقدام به عملیات فنی مالی و مشارکت در طرح‌های اقتصادی نماید، پس خود یک بنگاه اقتصادی است که می‌تواند منابع سپرده‌ای را اخذ و سپرده‌گذاران را در سود خود شریک نماید (یعنی عملکرد بانک به صورت یک شرکت سهامی خواهد بود) و همان

طور که در بخش احکام فقهی آمد، بانک فقط باید به عنوان یک بنگاه اقتصادی عمل کند و نرخ بهره را از پیش شرط ننماید و در پایان دوره نیز سود بانک را به نسبت سهم سپرده‌گذاران^(۱۱۲) بین آنان تسهیم نماید. دوم اینکه، در کلیه فعالیت‌های مالی سرمایه‌گذاری، بانک تأمین منابع می‌نماید و چون این تأمین منابع برای فعالیت اقتصادی می‌باشد، لذا سود یا بهره می‌تواند بگیرد. سوم اینکه، بانک حق ندارد وام‌های مصرفی بهره‌دریافت کند.

این سه مورد که به طور خلاصه ذکر شدند، با احکام فقهی شریعت مطهره محمدی (ص) تطبیق دارند و می‌توان جزئیات اجرایی آن را با تنظیم قوانین مطرح نمود.

(۱۱۲) در نظام‌های فعلی بانکی، سپرده‌گذاران سهامدار بانک نیستند، بلکه سپرده خود را در اختیار بانک می‌گذارند تا بانک معاملات مجاز انجام دهد. انشاءالله در مقالات تکمیلی به بحث "شرکت سهامی بانک" خواهیم پرداخت.

توضیح

فهرست منابع این مقاله در دفتر مجله موجود است و در صورت درخواست، در اختیار علاقمندان قرار خواهد گرفت.

معادلات (۱۵) و (۱۱) چون تابع m_{t+1}^B و m_{t+1}^S هستند و این دو متغیر بر اساس (۱۴) و (۱۳) می‌توانند کاملاً نوسانی باشند، لذا نرخ بهره همانند میزان منابع سپرده‌ای پس‌انداز و تسهیلات اعطایی بانکی در هر دو بازار تسهیلات بانکی و سپرده‌های پس‌انداز می‌تواند نوسانی باشد.

اگر بانک به عنوان
یک نهاد، اقدام به
عملیات فنی مالی
و مشارکت در
طرح‌های اقتصادی
نماید، پس خود یک
بنگاه اقتصادی است
که می‌تواند منابع
سپرده‌ای را اخذ و
سپرده‌گذاران را در
سود خود شریک
نماید.